

Ontwikkelingen in het afschrikkingsonderzoek

H. Moerland en J.G. Rodermond*

1. Inleiding

De vraag in hoeverre strafdreiging mensen weerhoudt van het plegen van criminele handelingen heeft velen beziggehouden en doet dat nog. Recente ontwikkelingen in het streven die vraag te beantwoorden waren voor ons aanleiding de navolgende beschouwingen op papier te zetten.

Het artikel begint met een globale schets van de belangrijkste pogingen, door verschillende onderzoekers in de loop van deze eeuw ondernomen. Uitgangspunt van die schets is het type, i.h.b. de methode, van dergelijk afschrikkingsonderzoek; daarbij stippen we tevens bezwaren aan, die aan de betreffende methoden kleven. Terloops proberen we, in dezelfde paragraaf nog, enige bevindingen samen te vatten die het criminologisch afschrikkingsonderzoek in zijn uiteenlopende varianten heeft opgeleverd.

In de daaropvolgende paragraaf (3) stellen we een aantal onderwerpen aan de orde, waarmee we de theoretische ontwikkeling op het terrein in kwestie illustreren. Het ons inziens gewichtigste punt is dat van het inzicht dat afschrikking is gebaseerd op perceptie. De vierde paragraaf is dan ook in zijn geheel gewijd aan die studies, waarin de samenhang wordt onderzocht tussen delinquent gedrag en het gepercipieerde risico op straf. We beperken ons daarbij in eerste instantie tot het niet-longitudinale onderzoek van dat type, en pogen de resultaten daarvan samenvattend weer te geven. In paragraaf 5 geven we dan aan waarom dergelijk onderzoek als methodologisch ondeugdelijk dient te worden aangemerkt, waarna in paragraaf 6 de recente longitudinale variant ervan aan de orde zal komen. Daarbij presenteren we resultaten van de — nog schaarse — longitudinale studies naar het effect van gepercipieerde risico's op het plegen van crimineel gedrag. In de slotparagraaf stippen we nog enige problemen aan, die zich bij dergelijk onderzoek voordoen.

2. Weerhoudt strafdreiging mensen van het plegen van crimineel gedrag? Conventioneel afschrikkingsonderzoek

In hoeverre kun je, door te dreigen met straf, mensen weerhouden van het plegen van handelingen die jij ongewenst acht? Een vraag die — niet in de laatste plaats op het terrein van criminaliteit en strafrechtspleging — menigeen heeft beziggehouden en nog houdt. Laten we eens proberen voor dat terrein summier aan te geven hoe het afschrikkingsonderzoek in de loop van deze eeuw gestalte heeft gekregen. Omdat het ons in deze paragraaf in de eerste plaats nog te doen is om de periode tot aan het begin van de jaren zeventig — wanneer het percep-

---

* Wetenschappelijke onderzoekers aan de Vakgroep strafrecht en criminologie aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam.

tuele afschrikkingsonderzoek opgang begon te maken — kunnen we onze historische schets baseren op studies als die van Geerken and Gove (1975), Gibbs (1975), Beyleveld (1980) en Tittle (1980). We zullen afschrikking dan voorlopig begrijpen als het verschijnsel dat daarin bestaat dat iemand een bepaalde handeling achterwege laat uit vrees voor de straf die mogelijkerwijs op het begaan van die handeling zal volgen (vgl. Gibbs, 1975, p. 2). Onze aandacht gaat daarbij in eerste instantie uit naar eventuele verbanden tussen delinquentie en de formele justitiële reactie daarop, tussen criminaliteitscijfers en eigenschappen van strafrechtelijke sancties; Gibbs (1975, p. 207) spreekt in dat verband van ‘conventioneel’ afschrikkingsonderzoek. Het begrip ‘afschrikking’ omvat dan zowel de speciale (of specifieke) als de generale variant van het verschijnsel, de invloed van straffen op hen die ze hebben ondergaan zowel als de invloed op het publiek in het algemeen — cfr. Gibbs (1975, p. IX). Het is vooral laatstbedoelde vorm van afschrikking waarin wij zijn geïnteresseerd, het gaat ons om het effect van de *strafdreiging*. Daarbij zij echter opgemerkt dat het gemaakte onderscheid maar betrekkelijk is: speciale en generale afschrikking zijn gebaseerd op hetzelfde mechanisme en verschillen slechts van elkaar op het punt van het publiek, de ‘geadresseerden’ van de strafdreiging (zie ook Beyleveld, 1980, p. X).

Hoe ziet nu dat conventionele afschrikkingsonderzoek eruit? Nagegaan wordt in hoeverre criminaliteitscijfers correleren met gegevens omtrent aard en omvang van de terzake afgegeven strafrechtelijke sancties. Er worden geen variabelen door de onderzoeker gemanipuleerd; deze profiteert van het feit dat de variabelen onder invloed van de factoren plaats resp. tijd andere waarden aannemen.¹

Bevindingen

Wat hebben dergelijke studies nu opgeleverd? Volgens Geerken and Gove (1975, p. 497) zijn er — op grond van studies, zoals economen en sociologen vanaf ongeveer 1960 verrichtten — aanwijzingen dat strafrechtelijke sancties een niet te verwaarlozen preventief effect sorteren. Daarvóór zou het meeste afschrikkingsonderzoek in tegenovergestelde richting hebben gewezen. Tittle (1980, p. 1) lijkt globaal dezelfde opvatting te zijn toegedaan, maar niet zonder twijfels te uiten aan de waarde van die eerdere studies.² Pas in de jaren zestig zou

---

1. ‘Tests of deterrence usually take the form of correlations at the aggregate or ecological level’ stellen GEERKEN and GOVE (1975, p. 498). MINOR and HARRY (1982, p. 190) spreken van ‘ecological comparisons based on available data’, PATERNOSTER et al. (1982, p. 238) van ‘aggregate data analysis’. MINOR (1978, p. 26) heeft het over ‘cross policy studies’, welke ‘relate crime rates to sanctions across political units, such as cities or states’; Tittle (1980, p. 2) over ‘studies showing the relationship between official indicators of certainty or severity of punishment and crime rates for various political units’. BEYLEVELD (1980, p. XIII) stelt onder ‘Cross-sectional studies’ onderzoeken aan de orde ‘which correlate crime and sanction variables using a cross-section of geographical units as the source of variation in the values of variables and “objective” or “official” data’. Andere onderzoeken daarentegen — door BEYLEVELD (1980, p. XIII) ‘Time-series investigations’ genoemd — ‘use time changes as the primary source of variable variation’. Zo maakt TITTLE (1980, p. 3) melding van ‘studies of cases where sanction characteristics underwent change in natural situations’.

2. ‘... up until the last decade consideration of the deterrence question usually took the form of ideological debate ... On one hand there was a strong but uncritical belief among the gener- →

men serieuze aandacht zijn gaan besteden aan het fenomeen afschrikking (p. 2). Ook anderen — b.v. Minor (1978, p. 21) en Gibbs (1975, p. 1) — merken op hoe belangrijk in het bijzonder de tweede helft van genoemd decennium is geweest voor de ontwikkeling van het afschrikkingsonderzoek. DiChiara and Galliher (1984, p. 247) illustreren dat zelfs met een histogram van het aantal aan dit onderwerp gewijde publikaties, in de jaren 1950-1980 verschenen in de belangrijkste Amerikaanse vakbladen. M.b.t. de resultaten van de betreffende studies stellen deze schrijvers dat — waar in de jaren zestig bijna de helft van de onderzoeken in kwestie een afschrikkingseffect liet zien — in het daaropvolgende decennium zulke ‘positieve’ uitkomsten aanzienlijk schaarser werden (p. 251). Veel meer gedifferentieerd worden de bevindingen die het afschrikkingsonderzoek heeft opgeleverd besproken door Beyleveld (1980). Voor de ‘conventionele’ studies in hun totaliteit — met uitzondering van het onderzoek dat betrekking heeft op de dood- en lijfstraf — komt deze o.m. tot de conclusie dat de (negatieve) samenhang van crimineel gedrag met de *strengheid* van sancties — voor zover al aangetroffen — gewoonlijk geringer is dan die met de *kans* op het plaatsvinden ervan (p. 306).

Methodologische aspecten

De waarde van zulke concluderende of evaluerende beschouwingen is echter beperkt, omdat er in het algemeen vanuit methodologisch oogpunt nogal wat op de studies in kwestie kan worden aangemerkt. In de bibliografie van Beyleveld wordt ieder onderzoek van een gedetailleerd kritisch commentaar voorzien, maar sommige andere schrijvers gaan evenmin voorbij aan de methodologische merites van het afschrikkingsonderzoek. We moeten ons beperken tot een paar punten. Zo stellen Geerken and Gove (1975, p. 498) dat, uitzonderingsgevallen daargelaten, in dergelijke studies gebruik placht te worden gemaakt van de min of meer dubieuze gegevens m.b.t. eigenschappen van sancties (betrappingskans, strengheid) die kunnen worden ontleend aan de officiële statistieken. Minstens zo bezwaarlijk is overigens dat de afhankelijke variabele, de omvang van het delinquente gedrag, uit dergelijke statistieken wordt afgeleid: het conventionele afschrikkingsonderzoek gaat zonder meer uit van de geregistreerde criminaliteit.

Dat brengt ons op een volgend buitengewoon problematisch aspect: in hoeverre kan in dit type onderzoek eigenlijk worden gesproken van afhankelijke en onafhankelijke variabelen? Het bestaan van verbanden tussen variabelen kan worden aangetoond, maar meer ook niet: ‘... negative relationships between sanction characteristics and crime rates that have been found in (...) ecological studies may be evidence of a “deterrent” effect or they may be evidence of a “crime effect”’ (Tittle, 1980, p. 6). We hebben hier te maken met het probleem van de *causaliteit*: wat is oorzaak en wat is gevolg? Of is een vastgestelde samenhang tussen de variabelen van criminaliteit en strafrechtelijke sancties misschien te herleiden tot de invloed, die een derde factor op die beide verschijnselen uitoefent?

---

al population and criminal justice practitioners that sanctions do curtail deviance, on the other hand there was a strong but uncritical belief among academics that they do not’.

Een bevredigende oplossing voor dat vraagstuk is, zo stelt Minor in 1978 (p. 27), nog niet gevonden.

De vraag is dan of zulke — en andere — methodologische kritiek niet volledig afbreuk doet aan conclusies zoals b.v. Geerken and Gove (1975, p. 497) die presenteren m.b.t. hetgeen het afschrikkingsonderzoek heeft opgeleverd: dat het in toekomstig onderzoek niet langer zou gaan om de vraag of er ooit een afschrikwekkende invloed uitgaat van strafrechtelijke sancties, maar om het specificeren van de condities waaronder zo'n effect zich voordoet.

Wellicht wordt een dergelijke uitspraak nog geschraagd door de — door ons tot nog toe onbesproken gelaten — vormen van afschrikkingsonderzoek, waarbij wél variabelen worden gemanipuleerd: die van laboratoriumonderzoek en veldexperiment. Eerstgenoemd type van onderzoek — dat volgens Geerken and Gove (1975, p. 497) in de jaren zestig zou hebben aangetoond dat onder bepaalde voorwaarden straf een effectieve en efficiënte manier van gedragsbeïnvloeding kan zijn — lijkt weinig of geen praktische relevantie te bezitten voor beantwoording van de vraag die we in de titel van deze paragraaf stelden. Uit dat oogpunt zijn de, relatief spaarzaam verrichte, veldexperimenten interessanter. Beyleveld (1980, p. 311) wijst er echter op dat veldexperimenten, om de conclusie mogelijk te maken dat aangetoonde preventieve effecten daadwerkelijk op *afschrikking* berusten, aanvulling behoeven van vragenlijsten en interviews. Daarmee zijn dan tevens de onderzoeksmethoden ter sprake gekomen, waarmee de data worden verzameld in de studies die we in paragraaf 4 zullen behandelen. Voor het zover is stellen we enige theoretische aspecten aan de orde.

3. Theoretische ontwikkeling en integratie

In theoretisch opzicht heeft het afschrikkingsonderzoek lange tijd weinig ontwikkeling doorgemaakt. De uitgangsgedachte is simpel, en heeft dezelfde — 'utilistische' — gerichtheid als b.v. economische nutstheorieën of sociaalwetenschappelijke ruiltheorieën.³ Zo meent Tittle (1980, p. 178), uitgaande van de vooronderstelling dat mensen proberen hun baten te maximaliseren en hun kosten te minimaliseren, dat iemand zal afzien van het plegen van een bepaalde handeling als hij een straf verwacht, die in waarschijnlijkheid van plaatsvinden en in strengheid opweegt tegen hetgeen die handeling zou opleveren.

Het gaat er dus om, dat de vrees voor sancties mensen — onder bepaalde condities — zal weerhouden van het plegen van verboden handelingen. Het belang van de ontwikkeling van het theoretisch inzicht dat een dergelijk fenomeen is gebaseerd op de *perceptie* van de potentiële normovertreder zullen we hieronder nog aan de orde stellen. Eerst willen we aandacht besteden aan de inhoud van het afschrikkingbegrip en de relatie met andere invloeden en mechanismen, die ertoe kunnen leiden dat mensen bepaalde, i.h.b. strafrechtelijke, regels niet overtreden.

Met uitzondering van een gering aantal studies werden theorie en onderzoek van de afschrikking gekenmerkt door zowel gebrekkige conceptualisering als een neiging tot buiten beschouwing laten van andere invloeden op het totstandkomen van normovereenkomstig resp. -afwijkend gedrag, meent Minor

---

3. Zie ook GEERKEN and GOVE (1975, p. 497) en GRASMICK and BRYJAK (1980, p. 471).

(1978, p. 29). Zo'n uitzondering zou het werk van Gibbs (1975) zijn. Ons inziens verdient in dat opzicht intussen in ieder geval ook de inleiding van de, later verschenen, bibliografie van Beyleveld (1980, p. XV e.v.) vermelding. Beide studies vertonen parallellen met de wijze waarop wij afschrikking hier willen begrijpen. Zo spraken we in de vorige paragraaf reeds over 'het verschijnsel dat daarin bestaat, dat iemand een bepaalde handeling achterwege laat uit vrees voor de straf die mogelijkwijs op het begaan van die handeling zal volgen', en hadden we het hierboven over 'vrees voor sancties'. Daarmee is afschrikking afgebakend als proces of mechanisme; zowel bij Gibbs als bij Beyleveld treffen we opsommingen aan van allerlei andere mechanismen, waardoor sancties, of de dreiging daarvan, crimineel gedrag kunnen voorkomen. Waar het gaat om criminaliteit als afhankelijke variabele dienen we dan nog op te merken dat onder sanctie of straf kan worden begrepen niet alleen enig 'officieel' produkt van een strafrechtsapparaat, maar ook informele reacties van derden op het plegen van een delict.

Integratie

Hoewel vooral in dergelijke informele reacties toch aanknopingspunten kunnen worden gezocht met sommige theorieën, toegespitst op de remmende werking die andere factoren zouden doen uitgaan op het plegen van crimineel gedrag, zijn er nog weinig schreden op het pad der integratie gezet. Minor (1978, p. 29) is zelfs de opvatting toegedaan dat de meeste onderzoekers afschrikingsvariabelen in een soort theoretisch vacuüm hebben geplaatst. Bishop (1984, p. 403) uit soortgelijke kritiek⁴, maar volgens Beyleveld (1980, p. 378/379) is er reden tot optimisme: een groeiend aantal studies zou getuigen van pogingen om het 'afschrikingsperspectief' en andere sociaalpsychologische theorieën m.b.t. criminaliteit te integreren, met name Hirschi's 'Control Theory', de theorie van de differentiële associatie (social learning) en het labelingperspectief.

Het zijn vooral eerstgenoemde theorieën – voor de inhoud waarvan we op deze plaats moeten volstaan met verwijzingen naar b.v. 'Maatschappelijke bindingen en criminaliteit', themanummer van het *Tijdschrift voor Criminologie* (1985/5), resp. het proefschrift van Bruinsma (1985) – die worden betrokken in zulke pogingen tot integratie, welke we hier overigens slechts in grove lijnen kunnen schetsen. Zo presenteert Minor (1977, p. 120 e.v.) 'A Deterrence - Control Theory of Crime', gecombineerd uit de afschrikkingstheorie en Hirschi's 'Control Theory': als factoren die mensen weerhouden van het plegen van crimineel gedrag kent het voorgestelde model variabelen van *gehechtheid* ('the affective attachment to conventional others'), *betrokkenheid* ('a rational commitment to conformity'), *overtuigingen* ('a belief in the personal legitimacy of the law') en – in plaats van Hirschi's vierde element, gebondenheid ('a time-consuming involvement in conventional activities') – de variabele *sanctievrees* ('fear of sanc-

---

4. 'One of the primary shortcomings of studies of deterrence is that traditionally they have approached the subject as if the threat of legal sanctions operated independently of other mechanisms of social control. Researchers commonly have asked simply whether penal sanctions deter rather than probing further into the conditions under which threats of punishment are more or less effective or addressing the larger issue of the role of sanction threats in the maintenance of social order relative to other influences ...'.

tions'). Laatstgenoemde factor heeft niet slechts betrekking op formele sancties, maar ook op informele. In vergelijking met een theoretisch kader, waarin alleen aan de vrees voor justitiële reacties een plaats als onafhankelijke variabele is toegekend, betekent dat op zich al een verruiming. In dat opzicht kunnen ook nog eerdere studies, b.v. die van Kraut (1976), worden genoemd.

Criminologische perspectieven

Studies als die van Minor (1977, ook 1978) kunnen we rekenen tot hetgeen binnen de criminologie wel wordt aangeduid als het *controleperspectief* (waarin alles draait om de vraag wat mensen ervan weerhoudt crimineel gedrag te plegen, 'Why don't we all break the law?'; zie b.v. Bruinsma, 1985, p. 11 e.v.). Datzelfde geldt voor o.a. de integratiepogingen, ondernomen in de Amerikaanse onderzoeken die we in paragraaf 6 aan de orde zullen stellen.

Andere onderzoekers van het afschrikkingsfenomeen voegen aan hun theoretisch model ook elementen toe, afkomstig uit het *culturele deviantieperspectief* (met de centrale idee dat crimineel gedrag wordt geleerd via interacties met anderen in groepen; zie Bruinsma, 1985, p. 15 e.v.). Zo komen we factoren van 'social learning' of 'differential association' tegen in de onderzoeken van b.v. Silberman (1976) en Meier and Johnson (1977) en in een aantal van de door Beyleveld (1980, p. 378/379) genoemde studies. Voorts noemen we de door Bruinsma (1985, p. 65) besproken differentiële anticipatietheorie van Glaser, volgens welke mensen tot crimineel gedrag overgaan 'wanneer hun verwachtingen omtrent de beloning — als een resultaat van de werking van de *social bonds, differential learning* en *perceptions of opportunity* — sterker zijn dan hun verwachtingen over de bestraffing'.

Een derde criminologisch perspectief waarvan Bruinsma (1985, p. 8 e.v.) melding maakt, is dat van de *strain-* (stress-, deprivatie-) *theorieën*: crimineel gedrag wordt in de eerste plaats verklaard uit een discrepantie tussen aspiraties, wensen of behoeften die mensen hebben enerzijds en hun verwachtingen deze aspiraties op legale wijze te kunnen vervullen anderzijds. Waar in het controleperspectief o.m. bindings- of integratietheorieën zijn toegespitst op criminaliteitremmende factoren, gaat het in het strainperspectief om criminaliteitbevorderende motivaties; straintheorieën horen tot de sociologische motivatietheorieën (vgl. Jongman en Timmerman, 1985, p. 303 e.v.). Overigens kan het motivationele aspect behalve op een dergelijk maatschappelijk (macro-)niveau ook aan de orde worden gesteld meer op het niveau van het individu zelf en van diens directe omgeving. Motivatietheorieën zowel van macro- als van microniveau worden soms bij de integratie van het afschrikkingsperspectief betrokken, veelal in een synthese waarin verder nog (elementen uit) bindingstheorieën en/of cultureel deviantieperspectief een plaats hebben. Vermeld dienen te worden het recente onderzoeksmodel van Jongman en Timmerman (1985), waarin strain- en controleperspectief worden geïntegreerd, resp. een studie van Diekmann (1975), in wiens onderzoek 'eine empirische Überprüfung der rechtssoziologischen Theorie von Opp' we o.m. als variabele aantreffen 'Die erwarteten positiven Sanktionen bei der Übertretung einer Norm'. Ook bij sommige anderen — zoals de door Beyleveld (1980, p. 363) besproken Johnson — zijn zulke motivatietheoretische elementen vertegenwoordigd. Bij Tittle (1977, p. 583) vinden we

een variabele ‘*utility*’ (van het deviante gedrag), welke echter in leertheoretisch kader is geplaatst. Drie jaar later blijkt die overigens plaats te hebben gemaakt voor een variabele, ontleend aan het *labelingsperspectief*.⁵

Percepties

De belangrijkste ontwikkeling in theoretisch opzicht hebben we — hoewel ze soms samenhangt met hetgeen eerder in deze paragraaf aan de orde was — nog onbesproken gelaten. Ze is terug te voeren op het inzicht dat het verschijnsel afschrikking berust op een proces van *communicatie*. Geerken and Gove (1975, p. 499) omschrijven een ‘afschrikkingssysteem’ als een communicatiemechanisme, dat erop is gericht een potentiële delinquent op de hoogte te stellen van het navolgende:

- dat de kans groot is dat zijn criminele handeling zal worden ontdekt;
- dat er bij ontdekking een grote kans bestaat dat de dader zal worden gepakt, veroordeeld en gestraft, en
- dat de straf zo streng zal zijn, dat ze ieder mogelijk voordeel van het criminele gedrag zal overtreffen.

In het verlengde van een dergelijk inzicht liggen dan de opvattingen — vgl. Grasmick and Bryjak (1980, p. 487) — dat van strafdreiging slechts een afschrikkende werking kan uitgaan, als deze als zodanig overkomt bij de personen voor wie de boodschap is bedoeld, en dat *percepties* in dat communicatieproces een belangrijke rol spelen. We doelen daarmee op de subjectieve inschatting door individuen van de kans op het plaatsvinden van sancties, en van de omvang daarvan (zie ook Tittle, 1980, p. 10/11). Die factoren zullen we dan ook terugvinden in het afschrikkingsonderzoek.

4. Perceptueel afschrikkingsonderzoek

Het is nog maar ruim één decennium geleden, dat Gibbs (1975, p. 149 – noot 2) constateerde dat de perceptuele eigenschappen van straf in het afschrikkingsonderzoek erg weinig aandacht hadden gekregen. Waar het gaat om het ontbreken van onderzoek naar een mogelijke samenhang tussen gepercipieerde straffen en *geregistreeerde* criminaliteit, acht Gibbs dat een ernstige tekortkoming. Studies waarin bedoelde eigenschappen wel worden betrokken maken — om de variabele van het criminele gedrag te meten — gebruik van self report technieken, en zouden dientengevolge getuigen van een dubieuze opzet. Niettegenstaande dat,

---

5. Namelijk de laatste variabele uit onderstaande opsomming, die laat zien hoe Tittle (1980, p. 170) verschillende perspectieven combineert:

- ‘Seven theoretical variables other than sanction fear were measured (...):
1. The degree to which each respondent had a moral commitment to each norm;
  2. the degree of social integration of the individual;
  3. deprivation of opportunities felt by the individual;
  4. the degree of alienation and dissatisfaction with the political and social system felt by the individual;
  5. the degree to which the individual was associated with situations providing favorable definitions of particular deviances;
  6. the degree of legitimacy that the individual attributed to each norm;
  7. and the extent to which each individual had been the object of legal processing’.

op die plaats niet nader toegelichte, negatieve oordeel heeft bedoelde soort afschrikkingsonderzoek een grote vlucht genomen. De eerste studie met een dergelijke opzet zou — we baseren ons daarbij op DiChiara and Galliher (1984, p. 254) — die van Jensen (1969) zijn geweest. In het begin van de jaren tachtig stellen Minor and Harry (1982, p. 191): 'the perception/self-report survey ... has in recent years become the preferred research method for many scholars interested in deterrence'. Al eerder signaleerde Beyleveld (1980, p. 378) een tendens in dergelijke richting. Paternoster et al. (1982, p. 1238) geven aan hoe het afschrikkingsonderzoek zich — op grond van het inzicht dat het betreffende verschijnsel op een waarnemingsproces berust — ontwikkelt in de richting van survey-onderzoek. In een betrekkelijk korte periode verschijnen dan vele studies over de samenhang tussen percepties m.b.t. strafrechtelijke gevolgen enerzijds en de eigen opgave van gepleegd delinquent gedrag anderzijds.⁶ Overigens is deze ontwikkeling niet slechts van betekenis voor de bestudering van een afschrikkingfenomeen in engere zin (object van studies als aangeduid in onze tweede paragraaf), maar evenzeer voor het onderzoek dat van een breder perspectief uitgaat: waarin ook een plaats is ingeruimd voor andere controlemechanismen (zie b.v. Bishop, 1984).

Wat is nu de opzet van zulke studies? De onderzoeker vergaart — d.m.v. een schriftelijke enquête of een interview, eventueel een combinatie daarvan — bij zijn respondenten enerzijds gegevens m.b.t. hun subjectieve oordeel over allerlei mogelijke gevolgen van het plegen van crimineel gedrag, en anderzijds gegevens m.b.t. de mate waarin zij zich (binnen een bepaalde periode) aan een dergelijk gedrag hebben schuldig gemaakt. Statistische analyses wijzen vervolgens uit in hoeverre het één met het ander samenhangt.

Langs diverse lijnen kan men enige ordening aanbrengen in het tot nog toe verrichte onderzoek van dit type. Een aantal daarvan willen we hieronder aangeven; voor een deel zijn die ontleend aan het werk van Paternoster et al. (1982), die inconsistenties in de resultaten van dergelijke studies tot bepaalde bronnen pogen te herleiden. Waar relevant zullen we die, en andere, bevindingen ter sprake brengen. We merken alvast op dat één gewichtig onderscheid pas in de volgende paragraaf zal worden uitgewerkt.

- In de eerste plaats zou men de betreffende studies kunnen indelen naar het *type delinquent gedrag*. In het bijzonder het onderscheid tussen criminele handelingen 'mala in se' en die 'mala prohibita' zou volgens sommigen van betekenis (kunnen) zijn. Zie daaromtrent o.m. Beyleveld (1980, p. 267) en Paternoster et al. (1982, p. 1249, noot 24).

- Een ander onderscheid heeft daarmee te maken, dat de samenhang tussen de perceptie van mogelijke sancties en het plegen van crimineel gedrag kan worden onderzocht voor één *specifiek* delict dan wel voor meerdere delicten gezamenlijk. In de literatuur wordt de mogelijkheid geopperd — zie b.v. Paternoster et al. (1983^b, p. 290) — dat analyses van de eerste soort in het algemeen (nog) zwakkere verbanden te zien zullen geven dan die van het laatstbedoelde type (waarbij het gaat om correlaties tussen 'measures of overall criminal involvement' en 'organized sets of perceptions', 'perception scales', 'indexes of sanction fear', e.d.). Overigens

6. 'Recent refinements in the deterrence literature have recognized that deterrence involves a perceptual process. This has led deterrence researchers away from aggregate data analysis into survey research. The latter literature is now voluminous, and has focused on the relationship between *perceptions* of legal sanctions and self-reported illegal behavior' (oorspr. cursivering).

verdient in onze eigen opvattingen eerstgenoemde benadering desalniettemin de voorkeur (zie paragraaf 6).

- Een volgend onderscheid is dat naar het *type sanctie*, over het mogelijk intreden waarvan de respondenten worden ondervraagd. Paternoster et al. (1982, p. 1245) stellen, de afschrikkingseffecten van uiteenlopende justitiële reacties in diverse studies met elkaar vergelijkend, dat vooral de kans op *betrapping* in z'n algemeenheid van invloed lijkt te zijn.⁷

- De onderzoeker kan het subjectieve oordeel van zijn respondenten vragen m.b.t. de *kansen* op het plaatsvinden van strafrechtelijke sancties, maar tevens kan hij de *ergheid* of strengheid daarvan meten. Eerstgenoemd aspect lijkt van belang, het tweede nauwelijks.⁸

- Inconsistenties of tegenstrijdigheden als hierboven bedoeld zouden behalve met het type sanctie waarover de respondenten worden ondervraagd ook kunnen samenhangen met de *wijze van meting* van het gepercipieerde risico op het plaatsvinden daarvan. Paternoster et al. (1982, p. 1239) onderscheiden daarbij het aspect van het meetniveau (ordinaal resp. interval-) en dat van de 'referentie' (gaat het om een inschatting van de kans dat je zelf zou worden betrappt of gestraft, of moet de respondent dat risico aangeven voor iemand anders, voor 'a generalized other'). In tegenstelling tot dat van het meetniveau lijkt laatstgenoemd aspect van empirische betekenis te zijn (antwoorden op vragen naar het op de respondent zelf betrekking hebbende risico zouden meer samenhang plegen te tonen met zelfgerapporteerde criminaliteit).⁹

- Een laatste onderscheid dat we willen maken betreft de *statistische analyse*: voor het resultaat zou het kunnen uitmaken of gamma dan wel Pearsons r als associatiemaat wordt gehanteerd.¹⁰

Samenvattend kunnen we m.b.t. de resultaten van de hier besproken studies stellen, dat er meestal zwakke verbanden uit naar voren komen tussen percepties (in het bijzonder van de *kans* met sancties te worden geconfronteerd) en crimineel gedrag (zie Paternoster et al., 1983^b, p. 271 en Beyleveld, 1980, p. 267). Volgens laatstgenoemde schrijver vormen zulke studies een aanwijzing 'that deterrence explains less variance in crime than moral inhibitions, other controls and forces producing deviance' (p. 267), en 'that sanctions (deterrent or not) ha-

---

7. 'In each case where a general measure of being caught is used, the evidence in support of deterrence is moderately strong and consistent. When the risk is that of being caught by the police, arrested, or convicted, the evidence becomes more equivocal.'

8. PATERNOSTER et al. (1982, p. 1238) vatten de betreffende onderzoeksresultaten in hun algemeenheid als volgt samen: 'the perceptual studies indicated that certainty (risk) acted to deter illegal acts although severity of punishment did not. The findings with regard to the deterrent effect of perceived risk are not entirely consistent, however, in that the strength of the reported deterrent effect varies considerably from one study to another even for equivalent offenses and samples'. Overigens zouden sommige studies interacties te zien hebben gegeven tussen effecten van gepercipieerde kans en ergheid of strengheid (p. 1245); zie ook BEYLEVELD, 1980, p. 267 en TITLE, 1980, p. 9).

9. 'While the pattern of differences between the ordinal and interval level measures are not consistent, it does appear that the other-referenced vs. self-referenced distinction is substantively crucial'; gesproken wordt zelfs van 'strong support for the self-referenced measure of risk' (p. 1242). Dergelijke bevindingen zijn in overeenstemming met meer theoretische opvattingen als van b.v. BEYLEVELD (1980), die het heeft over 'the appropriate index' resp. 'the wrong index of subjective certainty' (het gebruik waarvan deze zelfs opvoert onder de titel 'Persisting Errors'; p. 312 en 381, 382).

10. PATERNOSTER et al. (1982, p. 1243) concluderen dat 'a clear pattern emerges upon examination of the correspondence between the statistical treatment of the data and the reported results. The evidence of a deterrent effect is most convincing in studies which report gamma coefficients, and weakest in those studies reporting associations with PEARSONS r. ... As a result of its computation, gamma will be lower than PEARSONS r for an identical set of data in all but trivial cases'. Dit verschijnsel zou in het bijzonder te maken hebben met de geringe spreiding van de waarden, die de variabele van het — zelfgerapporteerde — delinquentie gedrag in dergelijk onderzoek aanneemt (p. 1255).

ve less preventive efficacy than other factors' (p. 277). Of het bij die aangetroffen verbanden om afschrikkingseffecten gaat is overigens nog maar de vraag: voor het overgrote deel werden en worden in dit type onderzoek de variabelen van perceptie en crimineel gedrag in één enquête gemeten, gaat het om 'cross-sectional perceptual deterrence research'. Welke kritiek een dergelijke opzet verdient zien we in de volgende paragraaf.

5. De samenhang tussen gepercipieerde straffen en criminaliteit geïnterpreteerd als causaal verband

Het methodologisch probleem dat we hier afzonderlijk aan de orde willen stellen is dat van de interpretatie van een geconstateerde samenhang als causaal verband. Zo min als dat het geval is bij de ecologische studies, die we in paragraaf 2 bespraken, is het in de 'cross-sectional perceptual deterrence research' juist om zonder meer aan te nemen dat de sancties de omvang van het delinquente gedrag beïnvloeden. Al vóór laatstbedoeld type onderzoek erg veel opgang had gemaakt, vielen waarschuwendende geluiden daaromtrent te signaleren, b.v. bij Gibbs (1975, p. 208/209). Dergelijke geluiden bleven overigens geenszins beperkt tot zulke verklaarde tegenstanders van dit soort onderzoek — zie b.v. Kraut (1976, p. 366/376), Pogingen om deze problematiek tot een oplossing te brengen door toepassing van geavanceerde statistische analysetechnieken worden in het algemeen weinig bevredigend geacht.¹¹

Waar het gaat om de toetsing van complexe uitspraken, met grotere aantallen variabelen, treffen we echter recentelijk bij Bruinsma (1985, p. 60 en p. 143 e.v.) een meer optimistisch standpunt aan: een nieuwe multivariate techniek als padanalyse zou conclusies m.b.t. de aannemelijkheid van een bepaalde causale volgorde mogelijk maken.

Afschrikking of ervaring?

Waar wringt nu precies de schoen bij de studies die we in de vorige paragraaf behandelden? Als we even afzien van de mogelijkheid van 'spuriousness', van een geconstateerde samenhang tussen het begaan van crimineel gedrag en de straffen die men daarbij meent te riskeren (waarbij die samenhang wordt veroorzaakt door een derde factor, die zowel dat gedrag als de percepties beïnvloedt) bestaat de moeilijkheid vooral daarin, *dat het plegen van strafbaar gestelde handelingen niet zo goed van invloed kan zijn op de gepercipieerde risico's als andersom* (zie o.m. Greenberg, 1981, en Paternoster et al. 1983^b, p. 271 e.v.). Waar we in het laatste geval te maken hebben met een *afschrikkingseffect*, gaat het in de andere mogelijkheid om een *ervaringseffect*. Paternoster et al. (1983^b, p. 272) stellen zich op het standpunt dat de bij één ondervraging verkregen gegevens ('cross-sectional data') alleen dan kunnen worden gebruikt om de omvang van een afschrikkingseffect te schatten, indien de percepties der respondenten een grote stabiliteit vertonen. In het bijzonder is van belang of de gepercipieerde strafdreiging wordt beïnvloed door het begaan van criminele handelingen. Slechts als dat *niet* het geval is — zodat percepties, gemeten nadat de respondent een delict heeft begaan,

11. Zie o.m. MINOR (1977, p. 132) en TITTLE (1980, p. 6).

weinig zullen afwijken van die van het moment daarvoor — zou een geconstateerde negatieve samenhang van zulke percepties met delinquent gedrag mogen worden geïnterpreteerd als een afschrikkingseffect. Zo'n interpretatie is niet mogelijk, indien bedoelde stabiliteit ontbreekt.

Eigen onderzoek doet genoemde schrijvers echter concluderen 'that perceptions of punishment risk, and perhaps punishment severity, are not stable even over short time intervals', '... that even organized sets of perceptions are not particularly stable over a one year period' (p. 282) (zie ook Saltzman et al., 1982, p. 180). In een soortgelijke studie van Minor and Harry, waarbij de stabiliteit over een tijdsspanne van slechts drie maanden werd onderzocht, worden die bevindingen nog eens bevestigd (1982, p. 194/195).

De causaliteitsproblematiek aangepakt

De inzichten, ontleend aan onderzoek als we in de vorige paragraaf bespraken, komen daarmee voor een belangrijk deel op losse schroeven te staan. Voor het vinden van een antwoord op de vraag, in hoeverre de gepercipieerde dreiging van bepaalde consequenties mensen weerhoudt van strafbare handelingen, is andersoortig onderzoek nodig. In de tweede helft van de jaren zeventig worden nog wat merkwaardige methodologische constructies bedacht om te kunnen volharden in een eenmalige ondervraging van de respondenten. Men zou aan de causaliteitsproblematiek tegemoet kunnen komen door retrospectieve vragen te stellen m.b.t. percepties dan wel prospectieve m.b.t. het plegen van crimineel gedrag (zie voor beschouwingen daaromtrent Minor and Harry, 1982, p. 192) en — ook voor concrete formuleringen van zulke vraagstellingen — Saltzman et al., 1982, p. 174/175). Duidelijk is dan eigenlijk al in welke richting het perceptuele afschrikkingsonderzoek zich zal moeten gaan ontwikkelen, een richting die inmiddels op menige plaats in de literatuur reeds is aangegeven: die van het longitudinale onderzoek (zie b.v. Gibbs, 1975, p. 209). Overigens was het natuurlijk ook dat type onderzoek, waarmee bovengemeld gebrek aan stabiliteit van de percepties werd vastgesteld.

6. Longitudinale perceptuele studies

Bij Minor (1978, p. 28 en p. 43) lezen we dat Anderson, Chiricos en Waldo in 1977 bij een bijeenkomst van de American Sociological Association een paper presenteerden, getiteld 'A Longitudinal Approach to the Study of Deterrence'; daarin zou verslag worden gedaan van de enige op dat moment bekende longitudinale 'perception/self-report'-studie. Deze paper, zo min als de door Beyleveld (1980, p. 369) besproken Ph. D. dissertation van Linda Saltzman Anderson, *A Longitudinal Study of the Deterrence Model*, hadden we bij het schrijven van dit artikel tot onze beschikking, maar we vermoeden dat het om dezelfde onderzoeken gaat als waarover gerapporteerd werd door Saltzman et al. (1982) en Paternoster et al. (1982, 1983^a en 1983^b). De studie van Minor and Harry (1982) wordt door henzelf gepresenteerd als een 'replication and extension' van die onderzoeken. Behalve het onderzoek van Bishop (1984), waarover ook gerapporteerd werd door Thomas and Bishop (1984), zijn ons dan verder geen (buitenlandse) longitudinale studies op het onderhavige terrein bekend. Zelfverrichtten

wij een dergelijk onderzoek in de periode 1983-1985; de resultaten daarvan dienen echter nog nader te worden geanalyseerd. Waar we in deze paragraaf de genoemde studies met elkaar willen vergelijken op punten van theoretisch kader, gevolgde methode en belangrijkste bevindingen, zal wat dat laatste betreft ons eigen onderzoek daarom nauwelijks aan de orde komen.

Theoretische achtergronden

De onderzoekingen van Saltzman (Anderson) en haar collega's, gerepliceerd door Minor en Harry, gaan uit van een model waarin behalve voor gepercipieerde justitiële en informele sancties een plaats is ingeruimd voor Hirschi's 'social bonding'-theorie (Paternoster et al., 1983^a, p. 460). Ook Bishop werkt — in navolging van een niet-longitudinale studie van Grasmick and Green (1980) — met een 'three-variable inhibitory model'; naast beide typen van sanctiedreiging vinden we daarin terug 'normative constraints on the motivation to deviate (that is, internalization of conventional moral values)' (1984, p. 404). Ons eigen onderzoek vond plaats tegen de theoretische achtergrond van de '(Subjective) Expected Value', een rond 1970 door Amerikaanse sociaalpsychologen ontwikkeld model, waarin verklaringen voor afschrikking en andere vormen van gedragsbeïnvloeding worden geïntegreerd (zie Tedeschi, 1972). De gelijknamige theorie veronderstelt dat mensen zich, bij de keuze uit een aantal gedragsalternatieven, laten leiden door verschillen in de uitkomsten die ze verwachten. Achter ieder alternatief ligt een scala van mogelijke gevolgen, die stuk voor stuk kunnen worden ontleed in twee factoren: de kans dat het gevolg zich zal voordoen, en een beoordeling ervan in de zin van een waardering. Producten van kansen en (positieve dan wel negatieve) waarden kunnen dan worden opgevat als baten resp. kosten. Het theoretisch model — waarvan de toepasbaarheid is beperkt tot situaties die worden gekenmerkt door een risico — voorspelt dat voor dat gedragsalternatief zal worden gekozen, waarbij het (positieve) saldo van baten en kosten het hoogst is. In een dergelijke benadering kunnen factoren worden gecombineerd die een rol spelen in criminologische theorieën of perspectieven als in paragraaf 3 door ons aangeduid. Criminaliteitremmende factoren komen daarvoor evenzeer in aanmerking als criminaliteitbevorderende; vgl. b.v. Junger-Tas (1985, p. 245) die in een themanummer van het *Tijdschrift voor Criminologie* m.b.t. de theorieën van de sociale binding of sociale controle stelt: 'Voorop staat wat men te winnen of te verliezen heeft bij het al dan niet respecteren van (...) normen'. In datzelfde nummer kritiseert Beijck (1985, p. 299) de afstandelijkheid van zo'n theorie, waarna hij opmerkt:

'... de relatie tussen Hirschi's bindingen en angst om regels te overtreden is allerminst eenduidig. De mate waarin iemand in een bepaalde situatie angstig wordt is niet alleen afhankelijk van de individuele bindingsgeschiedenis, maar van tal van andere factoren. Zij is allereerst afhankelijk van een reeks cognities over de situatie waarin men zich bevindt, waargenomen risico's, inbreng van competenties en vaardigheden, evaluatie van andere betrokkenen, etcetera'.

Andere aspecten

Een benadering volgens het model van de (Subjective) Expected Value kan aan

zulke opvattingen tegemoetkomen: allerlei, veronderstelde, remmingen en motivaties kunnen op een micro-niveau, heel concreet en specifiek, op hun invloed worden onderzocht. Het is in de eerste plaats daarin dat ons onderzoek zich onderscheidt van de andere longitudinale perceptuele studies. Waar de respondenten in die studies werden ondervraagd over o.m. hun perceptie van globaal omschreven risico's en het plegen van (meerdere) weinig specifiek aangeduide delicten (waarbij als afhankelijke variabele soms een 'general index of criminal involvement' wordt gehanteerd), dienden onze respondenten antwoord te geven op gedetailleerde vragen m.b.t. de uiteenlopende gevolgen — resp. het plegen — van één zo duidelijk mogelijk omschreven gedraging. Overigens werden in de studies van Saltzman (Anderson) en haar collega's en van Minor and Harry op beide meetmomenten zowel de gepercipieerde risico's als het criminele gedrag in de voorafgaande periode geregistreerd. De Bishop-studie en ons onderzoek daarentegen kenden slechts eenmalige metingen van percepties resp. gedrag. De tussenliggende periode varieerde in de Amerikaanse studies van drie maanden (Minor and Harry) tot maximaal een jaar (Saltzman et al.); bij ons bedroeg die tijdsspanne ruim twee jaar. Een belangrijk verschil bestaat verder daarin, dat waar de Amerikanen uitsluitend studenten als respondent in hun onderzoeken betrokken, wij werkten met een aselechte steekproef uit de bevolking van vier Rotterdamse woonwijken. Onze data verzamelden wij d.m.v. schriftelijke enquêtes; behalve die methode vinden we in de Amerikaanse studies ook interviews.

Bevindingen

Welke resultaten leverden de longitudinale perceptuele studies nu op? Volgens Bishop (1984, p. 415/416) bepaald geen eenduidige. Zelf maakt ze melding van bevindingen die overeenkomen met hetgeen de afschrikkingstheorie doet verwachten: hoge waarden van gepercipieerde strafdreiging gaan samen met lage waarden van, later gepleegd, crimineel gedrag. Ook als de invloed van andere remmende factoren in de analyses wordt betrokken, kan dat afschrikkingseffect worden vastgesteld. Een dergelijk resultaat zou echter in schrille tegenstelling staan tot de uitkomsten van de andere longitudinale studies, een tegenstelling die overigens pas aan het licht komt bij nadere analyse: Minor and Harry (1982, p. 196), Paternoster et al. (1983^b, p. 296) en Saltzman et al. (1982, p. 180/181) constateerden enkele 'zero-order correlations', die bepaald niet strijdig met de afschrikkingstheorie mogen worden genoemd. De aangetroffen verbanden zijn echter schaars en weinig sterk, en verdwijnen als de invloed van 'other antecedent or contemporary variables' (Tittle, 1980, p. 170) wordt geneutraliseerd door toepassing van technieken als padanalyse en regressie-analyse; b.v. Paternoster et al. (1983^b, p. 296): 'Once regression analysis introduced controls for other inhibitory factors (moral commitment and social disapproval), however, all but one of the negative correlations were reduced to non-significant levels' (zie ook p. 293, alsmede Paternoster et al., 1983^a, p. 459). Bij Bishop daarentegen bleek het voorspellend vermogen van de gepercipieerde risico's tegen een dergelijke controle bestand (zie ook p. 413); of het dat ook zou zijn geweest tegen de test van een padanalyse blijft echter de vraag.

7. Slotbeschouwingen: het afschrikingsonderzoek terug bij af?

Als het gaat om een antwoord op de vraag in hoeverre strafdreiging mensen weerhoudt van het plegen van delinquent gedrag, is de criminologie — zo lijken we te mogen concluderen — weer terug bij af. Voor een deel is die conclusie gebaseerd op de bevinding dat veronderstelde afschrikingsfenomenen in feite terug te voeren zijn op ervaringseffecten. Die bevinding is afkomstig uit het longitudinale perceptuele afschrikingsonderzoek, dat rond 1980 gestalte begon te krijgen. Met de opkomst van dat type onderzoek signaleren we wél een belangrijke *voortgang in methodisch opzicht*: waar we van het verschijnsel zèlf nog altijd bitter weinig afweten, hebben we intussen wel een enigszins gefundeerd inzicht hoe het dient te worden bestudeerd.

Problemen en vragen

Uiteraard zitten er aan die in beginsel zo geëigende methode nog heel wat haken en ogen. Zo brengt de wederzijdse beïnvloeding van de percepties m.b.t. het risico op straf enerzijds en het plegen van crimineel gedrag anderzijds ernstige complicaties met zich, (zie Saltzman et al., 1982, p. 187). En Minor and Harry (1982, p. 201) menen: 'We should recognize the limitations of two-wave models'; deze schrijvers pleiten dan ook voor longitudinaal onderzoek met metingen op tenminste drie tijdstippen.

Wij zouden nog willen benadrukken dat longitudinaliteit geen *voldoende* voorwaarde vormt tot deugdelijk perceptueel afschrikingsonderzoek, maar wel een *noodzakelijke*.

Een praktisch probleem bij het longitudinale perceptuele onderzoek heeft te maken met de eis tot identificeerbaarheid der respondenten: de op de verschillende meetmomenten verzamelde gegevens moeten immers per individu op elkaar kunnen worden betrokken. De *anonimiteit* der respondenten komt daarmee in het gedrang, hetgeen consequenties kan hebben voor b.v. de eerlijkheid waarmee men vragen over het plegen van crimineel gedrag beantwoordt. Dat brengt ons bij een probleem dat zich soms voordoet in het vlak van de statistische analyse: dat van de scheve verdeling van de variabele van de gerapporteerde delinquentie. Dat probleem is overigens geenszins beperkt tot de longitudinale variant van de perceptuele studies; vgl. b.v. Minor (1977, p. 129): 'The weakness of the model in this case is probably due to the rarity of the offense, since only 17 of 274 respondents admitted shoplifting in the past year'. Cijfers van onze eigen studie liggen toevalligerwijs in dezelfde orde van grootte. Die verdeling zou wat evenwichtiger hebben kunnen uitvallen, indien we een andere populatie hadden onderzocht (zoals sommige self report studies onder b.v. studenten laten zien). De onderzoekers die een 'measure of overall criminal involvement' als afhankelijke variabele hanteren zullen in veel mindere mate met die problematiek worden geconfronteerd.

Langzamerhand verlaten we dan echter het veld van de methodologie van het afschrikingsonderzoek, om dat van de theoretische aspecten te betreden.

Dat die terreinen min of meer in elkaar overvloeien, blijkt b.v. bij nadere beschouwing van de lijnen, waarlangs we enige ordening probeerden aan te bren-

gen in het tot op heden verrichte perceptuele afschrikkingsonderzoek (zie paragraaf 4). Wanneer dergelijk onderzoek de komende jaren in longitudinale vorm zou worden voortgezet — waartoe ons inziens alle aanleiding bestaat — kunnen diverse van zulke lijnen daarbij worden opgepakt en uitgewerkt. Afhankelijk van het theoretisch perspectief van de onderzoeker kan een breed scala van vragen aan de orde komen. Welke rol spelen de gepercipieerde kansen op het plaatsvinden van allerlei consequenties, en welke rol speelt de omvang of ergheid daarvan? Is het misschien vooral de combinatie van zulke factoren, die van invloed is? Doen zich effecten voor van interactie tussen beide typen van variabelen, (vgl. o.m. Tittle, 1980, p. 9 en Beyleveld, 1980, p. 267)? Wat is het relatieve effect van strafdreiging als dat wordt vergeleken met invloeden van andere remmende factoren? Vormt de aanwezigheid van dergelijke factoren wellicht een noodzakelijke voorwaarde voor het plaatsvinden van afschrikking? Is dat verschijnsel van andere factoren afhankelijk? Doen kenmerkende eigenschappen van potentiële plegers van het criminele gedrag er wat toe? En maakt het voor het afschrikkingfenomeen veel uit om welk type delinquentie het gaat? Zoveel dat er (vgl. b.v. Minor, 1977, p. 132) 'delict-specifiek' moet worden gewerkt aan onderzoek en theorievorming op het onderhavige terrein?

Tenslotte

Vragen als de hierboven aangeduide zijn natuurlijk niet van vandaag of gisteren. Pas recentelijk echter hebben criminologen stappen gezet in de richting waar ons inziens de antwoorden daarop moeten worden gezocht. Eén kanttekening willen we daarbij nog maken. Onze beschouwingen hebben betrekking op de afschrikking van het plegen van gedragingen die we 'delinquent' of 'crimineel' noemden, van 'delicten', van 'criminaliteit'. Het enige kenmerk dat al die handelingen gemeenschappelijk hebben treffen we niet aan in het gedrag zelf, maar in de mogelijke consequenties ervan voor degene die het begaat: strafrechtelijke reactie. Het is ook juist dat aspect waarom het in dit artikel te doen is: het vaststellen van een eventuele remmende werking van de dreiging van zulke consequenties op het totstandkomen van gedragingen, die overigens in alle opzichten van elkaar kunnen verschillen. Het feit dat zich daarbij telkens weer andere remmende — evenals trouwens bevorderende — factoren zullen doen gelden, relativeert de afschrikking die uitgaat van mogelijke gevolgen in het justitiële vlak.

Dergelijke gevolgen — naar de gedragsbeïnvloedende effecten waarvan onze interesse hier in de eerste plaats uitgaat — zijn afhankelijk van de betrekkelijk toevallige omstandigheid dat een bepaald gedrag is gecriminaliseerd. De achtergrond van die interesse is dan ook uitsluitend van crimineel-politieke aard; voor het overige is het logisch onjuist crimineel en niet-crimineel gedrag als afzonderlijke categorieën te onderscheiden. Gedetailleerd onderzoek naar gepercipieerde risico's zou ook laten zien, dat voor potentiële plegers van sommige gedragingen lang niet altijd vaststaat of men zich met het gedrag in kwestie aan een strafbaar feit zou schuldig maken...

Bibliografie

BEIJK (1985)

BEIJK, J., 'Een cognitief, sociaal-psychologisch perspectief van criminaliteit', *Tijdschrift voor Criminologie*, 1985, nr. 5, p. 291-302.

BEYLEVELD (1980)

BEYLEVELD, D., *A Bibliography on General Deterrence*, Westmead, Farnborough, 1980.

BISHOP (1984)

BISHOP, D.M., 'Legal and Extralegal Barriers to Delinquency', *Criminology*, vol. 22, nr. 3, August 1984, p. 403-419.

BRUINSMA (1985)

BRUINSMA, G.J.N., *Criminaliteit als sociaal leerproces – Een toetsing van de differentiële associatietheorie in de versie van K-D.Opp*, Arnhem, 1985.

DI CHIARA and GALLIHER (1984)

DI CHIARA, A. and GALLIHER, J.F., 'Thirty Years of Deterrence Research: Characteristics, Causes and Consequences', *Contemporary Crises*, 8 (1984), p. 243-263.

DIEKMANN (1975)

DIEKMANN, A., 'Bedingungen für die Befolgung von Gesetzen – Eine empirische Überprüfung der rechtssoziologischen Theorie von Opp', *Krim. Journal*, 7 (1975), nr. 3, p. 182-202.

GEERKEN and GOVE (1975)

GEERKEN, M.R. and GOVE, W.R., 'Deterrence: Some Theoretical Considerations', *Law and Society*, vol. 9, nr. 3, Spring 1975, p. 497-513.

GIBBS (1975)

GIBBS, J., *Crime, Punishment and Deterrence*, New York, 1975.

GRASMICK and BRYJAK (1980)

GRASMICK, H.G. and BRYJAK, G.J., 'The Deterrent Effect of Perceived Severity of Punishment', *Social Forces*, vol. 59: 2, December 1980, p. 471-491.

GRASMICK and GREEN (1980)

GRASMICK, H.G. and GREEN, D.E., 'Legal Punishment, Social Disapproval and Internalization as Inhibitors of Illegal Behavior', *Journal of Criminal Law and Criminology*, 1980, vol. 71, nr. 3, p. 325-335.

GREENBERG (1981)

GREENBERG, D.F., 'Methodological Issues in Survey Research on the Inhibition of Crime', *Journal of Criminal Law and Criminology*, 1981, vol. 72, nr. 3, p. 1094-1101.

JENSEN (1969)

JENSEN, G.F., "'Crime Doesn't Pay": Correlates of a Shared Misunderstanding', *Social Problems*, vol. 17, Fall 1969, p. 189-201.

JONGMAN en TIMMERMAN (1985)

JONGMAN, R.W. en TIMMERMAN, H., 'Criminaliteit als verzet: motivatie en remmingen', *Tijdschrift voor Criminologie*, 1985, nr. 5, p. 303-319.

JUNGER-TAS (1985)

JUNGER-TAS, J., 'De theorie van sociale controle of sociale binding', *Tijdschrift voor Criminologie*, 1985, nr. 5, p. 244-265.

KRAUT (1976)

KRAUT, R.E., 'Deterrent and Definitional Influences on Shoplifting', *Social Problems*, vol. 23, February 1969, p. 358-368.

MEIER and JOHNSON (1977)

MEIER, R.F. and JOHNSON, W.T., 'Deterrence as Social Control: The Legal and Extralegal Production of Conformity', *American Sociological Review*, 1977, vol. 42, (April), p. 292-304.

MINOR (1977)

MINOR, W.W., 'A Deterrence-Control Theory of Crime', in: MEIER, R.F. (ed.), *Theory in Criminology – Contemporary Views*, Sage Research Progress Series in Criminology, vol. 1, Beverly Hills Cal., 1977, p. 117-138.

MINOR (1978)

MINOR, W.W., 'Deterrence Research: Problems of Theory and Method', in: CRAMER, J.A. (ed.), *Preventing Crime*, Beverly Hills Cal., 1978, p. 21-45.

MINOR and HARRY (1982)

MINOR, W.W. and HARRY, J., 'Deterrent and Experiential Effects in Perceptual Deterrence Research: A Replication and Extension', *Journal of Research in Crime and Delinquency*, vol. 19, 1982, 190-203.

PATERNOSTER et al. (1982)

PATERNOSTER, R., SALTZMAN, L.E., CHIRICOS, Th.G. and WALDO, G.P., 'Perceived Risk and Deterrence: Methodological Artifacts in Perceptual Deterrence Research', *Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 73, nr. 3, p. 1238-1258.

PATERNOSTER et al. (1983a)

PATERNOSTER, R., SALTZMAN, L.E., WALDO, G.P. and CHIRICOS, Th.G., 'Perceived Risk and Social Control: Do Sanctions Really Deter?', *Law and Society Review*, vol. 17, nr. 3 (1983), p. 457-479.

PATERNOSTER et al. (1983b)

PATERNOSTER, R., SALTZMAN, L.E., WALDO, G.P. and CHIRICOS, Th.G., 'Estimating Perceptual Stability and Deterrent Effects: the Role of Perceived Legal Punishment in the Inhibition of Criminal Involvement', *Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 74, nr. 1, p. 270-297.

SALTZMAN et al. (1982)

SALTZMAN, L., PATERNOSTER, R., WALDO, G.P. and CHIRICOS, Th.G., 'Deterrent and Experiential Effects: the Problem of Causal Order in Perceptual Deterrence Research', *Journal of Research in Crime and Delinquency*, vol. 19, 1982, p. 172-189.

SILBERMAN (1976)

SILBERMAN, M., 'Toward a Theory of Criminal Deterrence', *American Sociological Review*, 1976, vol. 41, (June), p. 442-461.

TEDESCHI (1972)

TEDESCHI, J. (ed.), *The Social Influence Processes*, Chicago/New York, 1972.

THOMAS and BISHOP (1984)

THOMAS, C.W. and BISHOP, D.M., 'The Effect of Formal and Informal Sanctions on Delinquency: a Longitudinal Comparison of Labeling and Deterrence Theories', *Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 75, nr. 4, p. 1222-1245.

TITTLE (1977)

TITTLE, C.R., 'Sanction Fear and the Maintenance of Social Order', *Social Forces*, vol. 55, nr. 3, March 1977, p. 579-596.

TITTLE (1980)

TITTLE, C.R., *Sanctions and Social Deviance*, New York, 1980.